

Шамшәдин Керім

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: dr_shams2006@yahoo.com

ӘЛ-ИТҚАНИ ӘЛ-ФАРАБИДІҢ «АШ-ШАМИЛ» КІТАБЫ (II БӨЛІМ)

Мақалада қазақ жерінен шыққан аса көрнекті шариғаттанушы, дін ғұламасы Қауам ад-дин әл-Итқани әл-Фарабидің (1286-1357) «аш-Шамил» (қазақ тіліне аударғанда «жеткілікті, толық» деген мағынаны білдіреді) атты усул ұл-фикһ саласында жазылған көлемді сөз болады. Бұл кітап – «Усул әл-Баздауи» атымен белгілі Әли ибн Мухаммад ибн әл-Хүсейн ибн Әбдул Карим ибн Муса ибн Иса ибн Мужаһид әл-Баздауидің (400 / 1010 – 482 / 1089) «Канз ул усул илә мағрифати усул» атты еңбегіне жасалған шарх. Мақалада еңбектің әлем кітапханаларында сақталған қолжазба нұсқалары туралы мәлімет беріледі, туындының жазылу себебі, оқымысты әдістемелік ұстанымы баяндалады.

Түйін сөздер: усул әл-фикһ, шарх, хадис, дереккөздер, ханафи мәзхабы, мұсылмандық құқық негіздері.

Шамшәдин Керим

Книга Аль-Иткани аль-Фараби по усуль аль-фикху «Аш-Шамиль» (II часть)

В статье рассматривается объемный труд видного знатока шариата, ученого-религиоведа, выходца из казахских земель Кауама ад-Дина аль-Фараби в области усуль аль-фикх «аш-Шамиль» (в переводе на русский означает «достаточный, полный»). Труд представляет собой толкование книги Абд аль-Карима ибн Муса ибн Иса Муджахида аль-Баздауи (400/1010 – 482/1089) «Канз аль-усуль иля мағрифатиль-усуль», также известного под названием «Усуль аль-Баздауи». Статья дает ценную информацию о рукописных копиях труда, хранящихся в библиотеках по всему миру, а также причины написания и методологические принципы ученого.

Ключевые слова: усул ал-фикһ, шарх, хадис, источники, мазхаб ханафи, основы мусульманского права.

Shamshadin Kerim

The book of Al-Itkani al-Farabi on «Ash-Shamil» usul al-fikh (II part)

This article is about the «ash-Shamil» words (it means «sufficient, full» in kazakh), the author of which is the well-known sharia scholar, the Kauam ad-din al-Itkani al-Farabi scientist and religious scholar (1286-1357), who released from Kazakh land. This book is known under the name of «Usul al-Bazdau», which is the interpretation to the work of Ali ibn Muhammad ibn Al-Husein ibn Abdul Karim ibn Musa ibn Isa ibn Mudzhahid al-Bazdau (400 / 1010 – 482 / 1089) of «Kanz ul usul ila magrifati usul». The article contains the information on the preserved versions of the manuscripts of the works of world libraries, the reason for writing the work: the methodological principles of the scientists are narrated there.

Key words: usul al-fikh, sharh, hadis, source, mazkhab Hanafi, foundations of Muslim Law.

Кітап комментарий бағытында болғандықтан, имам әл-Баздауидің сөздерін және дәлелдерін өз тәртібімен келтіру керек болған. Алайда,

әл-Итқани имам әл-Баздауидің жазу жүйесінде қиындық немесе қарама-қайшы пікірдегі мәселелерді айқындауда нақтылық байқалмаса

да, басқа усул ғалымдарының сөздерін береді. Бұны оның: «Имам әл-Баздауидің айтқанындай, өзге пайғамбарлардың шариятын алуда ғалымдар арасында түрлі пікірлер бар екендігі анық. Алайда бұл мәселені ашып көрсетуде нақтылық болмағаны үшін имам ас-Сарахсидің сөзі нақты баяндаған».

Әл-Итқанидің усул мәселесінде Әбу Бәкір Жассас (370/980 жылы дүние салған), Әбу Зәйд Даббуси (430/1039), Шамс әл-Аимма Сарахси (483/1090), Садрул-ислам Баздауи (493/1100), Алауд-дин ас-Самарқанди (539/1144), Абу Музаффар ас-Самғани (489/1096), Фахруд-дин ар-Рази (606/1210) секілді ғалымдардың сөздерін пайдаланған.

Ол еңбектерінде ғалымдардың кейбір пікірлерін қолдағанын ашық айтса, кейбір ғалымдарды сынға алып отырады. Сол секілді Имам әл-Баздауидің де кейбір пікірлерімен келіспегендігін жасырмайды. Алайда толыққанды теріске шығармайды. Сондай-ақ, құптамаған пікірлерді бүгіп қалмайды. Оны ғалымның: “Ұстаздың айтқан мәселесіне қатысты басқаша да пікір тағы бар”, “Мына айтқанына қатысты өзге де пікірлер бар екендігі анық”, “Біз бұл пікірге қосылмаймыз” деген сөздерінен көре аламыз. Кейде екі көзқарасты келтірсе, дұрысырағын таңдап, оны дәлелдейді. Мысалы: “Мына екі пікірдің екіншісі дұрысырақ...” деген секілді. Тіпті имам әл-Баздауи сөзінің қате болуы мүмкін екенін айтып, ескертіп өтетін тұстарын кездестіреміз. Мысалы: “Имам әл-Баздауидің айтқанындай; Өзге пайғамбарлардың шариятын алуда ғалымдар арасында әртүрлі пікірлер бар. Алайда бұл мәселені айқындауда нақтылық болмағаны үшін нақты баяндаған имам ас-Сарахсидің сөзін (береміз)”, “Ұстаздың мына сөзінде қателікке алып баратын нәрсе бар, өйткені ол бүкіл сипаттардың илла¹ бола алмайтынын айтты...”. Кейде өзгелердің пікірін дұрыс екенін көрсетіп, имам әл-Баздауидің қателескенін нақты ашып айтқан. Мысалы: имам ас-Сарахсидің сөзін мақұлдап: “Мына пікір дұрыс, Фахр әл-исламның (әл-Баздауи) пікірі бұл жерде қате”, “Ұстаз ашық уаһидың үш түрі барын айтса... имам ас-Сарахси екіге бөлуде. Ал үшінші бөлігін ашық түрге кіргізбеуде. Бұл мәселеде имам ас-Сарахсидің айтқаны дұрысырақ”, “Ұстаздың мына сөзі дұрысқа жанаспайды”.

¹ Усул ғалымдарының айтуынша “илла” сөзі дәлел, себеп деген мағына береді. Яғни, бір нәрсенің себебін білуде өзге затқа салыстыру арқылы жүзеге асатын мәселелерде ортақ себебін бірдіретін нәрсе “илла” деп аталады.

“Ұстаздың пікірінше; Сахабалардың бір нәрсеге келісуі (ижма) Құран аяты және мутауатир хадис сияқты. Тіпті кім теріске шығарса, мойындамаса кәпір болады. Негізінде бұл олай емес. Яғни, кәпір болмайды”, “әл-Бустиді айтқандай дұрысы менім пікірім” деген сөздер осының айғағы.

Сол секілді имам әл-Баздауидің айтқан кейбір мәселелерге қатысты сөздерін артық санап: “Ұстаздың және осы пікірге қосылатындардың мына айтқандары қажет емес нәрсе. Өйткені бұл мәселеде имам аш-Шафиғи бізбен бір пікірде...”. “Мына сөзді артық айтқан; “Мына екі сипатпен бір-біріне ұқсас нәрселер анық білінуде” бұл сөз мына сөйлемде де айтылған. “Түрі мен мөлшері бірдей болумен ұқсас нәрсе екені білінуде” бұл сөздің екі рет қайталануы шарт пен жазаның бір мағынада екенін білдіруде, ал олай болуы артық сөз” деп түйіндейді.

Кейде имам әл-Баздауиді “Кейін айтылу керек болған нәрсені ертерек айтып қойғанын айтып сынауда. Мысалы: “Соғыс істері мен қолданылып кеткен заттардың құнын белгілеу міндетті емес...” сөзі мына сөзден кейін айтылғаны дұрысырақ “Біздің айтқанымыз болды” осылай сәйкес болуда”. “Мына бөлімді [Ижмағтың себебі тұрғысындағы бөлім] мына жерге емес “Баяну хукм” тақырыбынан бұрын қойған дұрыс болады. Өйткені, бір нәрсенің себебін айту оған берілетін үкімнен бұрын болатыны анық”. Кейде себебі анық болса, оны баяндамайды. “Ұстаз, ибн Масғудтың алдына Жәбирді шығаруда. Ол дұрыс емес”, “Мына мәселені бұл жерде айтудың қатты сәйкестігі жоқ, керісінше бұны “Қиястың шарттары” айтылған жерден мына сөзден кейін айтқан дұрыс”. “Себебі (илласы) белгілі болған үкім шариғи дәлелге негізделеді, тілге емес. Өйткені имам аш-Шафиғи ішімдік сөзін [хамр] басқа да спирт қосылған ішімдіктерге қолдануда”.

Әл-Итқани Абду әл-Азиз әл-Бұхаридің (730/1329 жылы д. ө.) шархын бірнеше жерде сынға алған. Алайда, әл-Бұхаридің атын ашық айтпаған. Бұл мәселе “Кашфу әл-асрар” кітабын қарау арқылы ғана анықталады. Әл-Итқани әл-Бұхариді сынағанда тікелей емес, жанама меңзеп қана: “Кейбір шарх жазушыларға бұл мәселе түсініксіз болған” дейді.

“Қауатиғ» кітабынан алып шархына қосқанда алынған сөзді өз иесіне телмей, кейбір шәкірттерді қателестіруде...” деп жазған. 119-бетте әл-Бұхаридің Салман әл-Фәрисиді жайлы: «Ол жылқы мен қашырға ғибадат ететін қауымнан шыққан» дегенін жаратпай: «Бұл пікірдің еш негізі жоқ» дейді. 330-бетте: «Кейбіреулер

шархта айтып өткендері... еш нәрсе емес... бұл өте ғажап, аз ғана ақылы бар адамға дұрыс емес екені көрініп тұр». 700-бетте: «Бұл жерде түсіндірмешілер қатты қателесті, автордың көздеген мақсатын ұқпады» дейді. 701-702-беттерде: «Осы жерге дейін әл-Ғазалидің сөзі, кейбір түсіндірмешілердің жалған сөздері белгілі болу үшін толығымен келтірдім: «Мен мұнда кейбір хадистерді тізбектерімен, қайнар көздерімен бірге енгіздім, себебі кейбір шарх жазушылар бұл еңбекке түсіндірме жазғанда әл-Ғазалидің «Мұстасфасында» жазғаны секілді тізбексіз жазылғаны себепті білімсіз, тереңіне үңілмей жазылған деп жазғырды. Мұндай күмән болмауы үшін хадисті тізбектерімен, қайнар көздерімен бірге бердім» деп әл-Бұхаридің “Кашф асрар” кітабын сынап өтеді.

Осыған ұқсас әл-Итқани өзге де шархтарды жоғарыдағыдай тәсілмен сынағандықтан, олардың авторларын айқындау қиын. Мысалы: “Кейбір шарх жасағандардың айтқанындай ол өзгеріске ұшыраған емес, ол мәселеде екі негіз бар”.

Әл-Итқани кейде беделді ғалымдарға да сын көзімен қарайды. Мысалы имам аш-Шафигиді: “Расында ол сүннетті тарылтып “Мурсал” хадисті дәлел ретінде алмайды...” деген секілді сөздерімен сынаса, Дауд әл-Исфәһани, әл-Карабиси секілді ғалымдарды қатал сынға алған.

Сол секілді әл-Итқани еңбектерінен оның ханафи мәзһабына қатысты бірбеткей ұстанымын анық байқауға болады.

Еңбегінде Хұсам ад-дин ас-Сығнақидің сөздерін пайдаланған, кейбір жерлерде болмаса, негізінен оның сөзі екендігін көрсетпеген.

Ол әл-Баздауидің қысқа айтқанын кеңірек баяндап, сөз өзегіне айналдырады. Кейде өзгерлердің пікірін келтіріп, жеке өзінің пікірін аз айтады. Кейде керемет жауап жазып, бірақ бұл жауапты бұған дейін ешкімнің айтпағанын да айта кетуді ұмытпаған.

Әл-Итқани ханафи ғалымдарының пікірлерін сараптап, өзі дұрысырақ деп есептегенін көрсетеді. Көптеген жерде бұны ашып айтады. Сондай-ақ, не себепті бұл пікірге қосылуын дәлелдейді. Ол көп жағдайда ханафи ғалымдарының пікірлерін қуаттайды. Сондай-ақ, өзге мәзһаб ғалымдарының дұрыс пікірлерін де келтіріп, кейде олардың да пікірлерін қолдайды.

Әл-Итқанидың жетінші бөлімі фикһи тармақтарды қосумен ерекшеленген. Бұл – ханафи ғалымдарының “усул” кітаптарындағы негізгі тәсіл. Ол фикһи тармақтарды терминдерді түсіндіру және усул қағидаларын ашу үшін қолданған.

Сондай-ақ, тармақтардан негіздерге жол табуды айтып көрсетеді. Бұған қоса, сол тармақтардан усулды истинбат² жасауды келтіре кеткен.

Бұған қоса, әл-Итқани фикһи тармақтарды жазғанда кейбір әртүрлі көзқарастар туындатқан мәселелерді де қосымша ұсынып, тақырыпты байыта түседі. Ханафи ғалымдарының өзара түрлі көзқарастарымен бірге басқа ғалымдардың пікірлерін де қосады.

Әл-Итқани имам әл-Баздауидің усуліне фикһи тармақтар қосып, оны жеңілдетумен шектелмеген. Керісінше оған көптеген терминдерді және усул қағидаларын ашу үшін мысалдарға сүйенеді. Мысалдарды кейде Құран Кәрімнен, сондай-ақ, фикһтан және тілден берген.

Әл-Итқани кейбір сөздерді түсіндіргенде оларды кеңірек ашу үшін өлең шумақтарына тоқталады. Поэзия мәтіндерін өлең жолының авторын көрсетпей тек үзінді берумен, не өлең жолын толық және авторын да берумен, кейде өлең жолын толық келтіріп, авторы туралы сөз қозғамайды.

Әл-Итқани (р.а.) өз дәуірінде қолданыста жоқ сөздерге немесе өте аз қолданылатын сөздерді айқындаған. Оларды түсіндіргенде әр сөзді өз саласының мамандарының тұжырымдарына арқа сүйеген.

Сондай-ақ, кей ғалымдардың өмірбаянын берген. Түрлі ағымдарды да түсіндіріп кеткен. Бұған қоса, қалалар мен кейбір жерлерді де атап өткен.

Кей сөздердің түсіндірмесін мәтіннің арасында емес, кітаптың жиегіне жазған. Бұл бағытта Исмаиыл әл-Жауһаридің «ас-Сихах», Исқак әл-Фарабидің «Диуан ул-әдәб», әл-Хитабидің «Мағалим ас-Сунан», Әбу Убайдің «Ғариб уә-хадис», әл-Мубарридтің «әл-Кәмил» кітабына жүгінген.

Сол секілді танымал сахабаларға және табиғиндердің өмірбаяндарына да шолу жасаған.

Кейбір есімдердің дұрыс айтылуы үшін әріптердің үстіне әрекеттерін қояды.

Хадистер, хабарларға аса мән беріп, хадис мәтіндері мен тізбектерін толық келтіреді. Дереккөзді жазғанда кітаптың атын, хадис келтірілген бөлімді де ескереді, тіпті бөлімнің басында не соңында келгені жайлы да айтады.

Сол секілді хадистердің дәрежесін де көрсетеді. Екі сахих жинағында келген хадистерді жиі келтіреді. Бұндай тәсіл басқа фикһ және усул фикһ кітаптарында байқалмайды, оларда тек ха-

² Мужтаһиттің, фақиһтың шариғат қайнар көздерінен және өзге нәрселерден шариғи үкім шығару.

дис мағынасын айтып, тізбектерге тоқталмайды. Бұл кітаптың дәрежесін асырып, маңыздылығын арттырады, тек ханафи кітаптары арасында емес, осы саладағы барлық кітаптар арасындағы шоқтығын биік етеді.

Бірнеше хадистерді мәтінімен, тізбегімен, қайнар көздерімен бірге берген. Хадисті оқыған адамның сенімді болуы үшін әрі ол хадистің негізін оқығысы келген адамның қайнарқозге үңіле алуы үшін, риуаят етушінің үкімін білу үшін жеңілдетілген. Ол негізгі мақсатын былай түсіндірген: «біліпал, негізінде мен бұл хадистерді тізбегімен, үкімімен берген себебім, бұл кітапты түсіндірушілердің кейбірі әл-Ғазалидің «әл-Мустафасындағы» тізбексіз түсіндірілген хадистер секілді өңдеусіз, зерттеусіз атап өткендер болған. Осы күмән басқалар да болмау үшін хадистерді тізбектерімен, үкімдерімен бірге бердім».

Кітаптағы фикһтағы даулы мәселелерді көтерудегі тәсілі ең алдымен мәселені таныстырып бастаған соң, ондағы мақсатты баяндайды. Мәселенің негізі мынада деп бастағаннан кейін төрт мәзһаб бойынша үкімін тізіп айтып береді, сахабалар мен табиғиндер сөздерін келтіреді. Кейде тек ханафилер мен шафиғилар арасындағы келіспеушілікті ғана айтады. Ханафи ғалымдарының – Әбу Бакр ар-Рази «Мухтасарға түсіндірмесінен», ас-Сарахсидің «Мабсут», «Усул» үзінділер береді.

Алдымен Құран Кәрімнен дәлел келтіреді, егер одан табылмаса сүннеттен, одан кейін көзқарастардан қисын іздейді. Кейде дәлелдердің негіздемесін түсіндіреді. Мысал ретінде сүті желінінде сақталып үлкейіп кеткен, бірақ сүт көп бермейтін жануарды (мусарра) сату жөнінде. Осы мәселе туралы айтылған ханафи мазхабының үкімін айтады, ас-Самарқандидің «Мухталиф ар-Риуая», Карманидің «Ишарат ул-Асрар», ат-Тахауидің «Мухтасары», ар-Разидің «Мухтасарға» жазған түсіндірмесі», әл-Испиджабидің «Мухтасарға» түсіндірмесі», Садр Шаһидтің «Пәтуалар жинағынан» осы мәселе жөнінде айтылған жерлерін жазады.

«Мусарра» сөзінің мағынасын әл-Хитабидің «Мағалим ас-Сунан», Әбу Убайдтің «Ғариб әл-хадис» кітаптарынан алады.

Содан кейін 209-бетте «мусарра» үкіміндегі келіспеушіліктерді айтып, әрбір топтың дәлелдерін жазады, және ханафиліктердің үкімінің дұрыс екендігін асыра сілтеп айтады.

271-бетте үш рет талақ жасалған әйелдің шығындарын өтеу, тұрғын орынмен қамтамасыз етудің міндеттілігі жайлы қозғалған. Мәселені бы-

лай бастайды: егер де күйеуі әйелін үш рет талақ ететін болса, әйелдің құқығына шығындарының өтелуі, тұрғын үймен қамтамасыз ету жатады, әйел жүкті не жүкті болмаса да. Осыдан кейін осы мәселедегі мәликилер, шафиғилер, ханбалилердің сөздерін келтіреді.

Содан соң әрбір топтың дәлелдеріне жеке-жеке тоқталады, 271-бетте: «Мәлик пен аш-Шафиғидің көзқарастары Мәликтің «Муатта» кітабында айтылған хадисте сәйкес алынған», – дейді. 274-бетте: ибн Әбу Ләйлә, Ахмад және Ысқақ көзқарастары Әбу Дәудтің «ас-Сунан» кітабындағы риуаятқа сәйкес алынған, – дейді. 275-беттен бастап ханафилардың дәлелдерін келтіре кіріседі. «(Ажырасып, мерзім күткен) әйелдерді шамаларың келгенінше үйлерінде тұрғызындар» Талақ сүресі, 6-аят.

Одан соң сүннеттен, одан кейін көзқарас, қиястардан дәлел іздейді. Бұл жерде ол ат-Тахауидің «Әсәр» кітабына түсіндірмесіне сүйенеді.

792-бетте үйленбеген зинақорға дүре соғу мен жерден айдау жазаларын бірдей қолдану немесе қолданбау жөніндегі келіспеушілік сөз болады. Мәселенің негізі: «Егер де зинақор үйленбеген болса, оған жаза ретінде дүре соғу мен жерден айдау бірдей қолданыла ма?». Ханафилердің көзқарасы бойынша екеуі бірдей қолданылмайды, тек қазы осындай шешімнің тиімділігін көрсе ғана қолданылады. Одан кейін: Суфйан, Мәлик, Абдулла ибн Мұбарак, аш-Шафиғи, Ахмад, Ысқақ секілді ғалымдардың көзқарасы бойынша, егер ол азат болса, дүре соғылып, бір жылға айдалады. Ал құл болған жағдайда үш түрлі көзқарас бар – деп сөзін ары қарай жалғастырады. Шафиғилардың дәлелі жайлы: «олар мына хадисті дәлел тұтады», – дейді. Содан соң өз серіктерінің – ханафилардың дәлелдерінің күшті екендігін баса айтады.

Оқымысты ханафи мәзһабы ғұламаларының көзқарастарына ден қояды, әсіресе, Имам Әбу Ханифа, оның екі серігі, Зуфар, ибн Әбу Ләйлә, Шамс әл-Аиимма, әл-Жассас, әд-Даббуси, ас-Самарқанди және Тахауи.

Он төртінші: кітаптардан үзінділер өте көп келтіреді. Әсіресе, ханафи мазхабында жазылған кітаптардан. Мысалы, ас-Сарахсидің «әл-Мабсут» кітабынан, әл-Жассастың «Усул» және «Мухтасарға» түсіндірмесі, Даббусидің кітаптарынан үзінді алады.

110-116-беттер, 418-430-беттер әл-Жассастың «Усулынан» үзінді. Өз серіктерінің кітаптарынан көп үзінді келтіруінің себебі әл-Баздауидің сөздерін мағынасын ашып түсін-

діру болса керек. 65-бетте мына сөздерін кездестіресіз: «ғалымның бұл сөзі түсінуге қиын, оның түсіндірмесі Шамс әл-Аиимма кітабында», – делінеді. 82-бетте: «шейхтың Иса (а.с.) жайлы бұл жерде жалпылай айтқан, оның толық нұсқасын әл-Жассас өзінің «Усулында» баяндаған.

Дәлелдер келтіру барысында сүннет кітаптарынан үзінді келтіруі де жиі кездеседі. Кейде бір бөлімнің барлық хадистерін толық береді. 211-216-беттерде Бұхаридің хадистерінің бір бабын толық жазып шығады. 217-221-беттерде Муслимнің хадистерін, 276-282-беттерде Әбу Дәудтің «ас-Сунан» кітабынан, 252-253-беттерде ат-Термизидің «ас-Сунан» кітабынан, 295-304-беттерде имам Мәликтің «Муатта» кітабынан хадистерді тізіп шығады.

Кітаптың көптеген жерлерінде дереккөздерден келтірген үзінділердің ондағы орнын көрсетеді. 110-бетте: мәселенің толық талқылануы Әбу Бакр ар-Разидің «Усул» кітабының «Кәләм» бабындағы Діни мәселелерде ахад хабарларды қабылдау бөлімінде айтылған, – дейді.

333-бетте: Фахр ал-Ислам кітабының соңғы бөлігінде, «Белгі» тарауынан кейінгі «Ақыл» тарауында айтады» дейді.

Он алтыншы: кітаптың авторы әл-Баздауиге және басқа да ханафи мазхабының ғұламаларына қарсы келіспеушіліктерін жазып отырады. 60-бетте Сарахсидің «Виштаспа патшаның ескі үйі болмады» деген сөзіне қарсы шығады. 249-бетте: әл-Баздауидің Мағкил ибн Синанға «Әбу Мухаммед» деп лақап тағуына келіспейді: шейх ойлағандай «Әбу Мухаммед» деп лақап берілуі – талас мәселе» деп, «оның ойы» деп сипаттайды.

337-бетте әл-Ғазалидің «ақыл» сөзіне берген анықтамасына келіспейді: «Ғазалидің «ақылға» берген анықтамасында талас бар» дейді.

339-бетте: Екі Харамның Имамның бұл түсіндірмесінде талас бар дейді. 685-бетте әл-Баздауидің былайша жазғаны дұрыс еді дейді.

694-бетте әл-Баздауидің «Усулына» түсіндірме жазған ғалымдардың сөздерін құптамайды.

Сөйлем арасында «шейх» деген сөз жеке келсе, онда – әл-Баздауиді, ал «екі шейх» десе, онда әл-Баздауи мен ас-Сарахсиді, үштікті атаса, олар: Қазы ад-Даббуси, әл-Баздауи, ас-Сарахсиді меңзеген. Әл-Итқани (р.а.) өзінің шархында

ғалымдардың пікірлерін айтып қана қоймай, оларды таразылап, дұрысырағын баяндап немесе ортақ айтқылары келген мәселеге тоқталады. Мысалы: имам әл-Баздауи мен ас-Сарахсидің (р.а.) сөздерін меңзеп: «екі шейхтың сөздерінің мазмұны – бір. Алайда өзгешелігі мынада; әл-Баздауи (р.а.) бұл сөзімен ашық түрдегі үш уаһиға ишарат етуде. Ал Шамсул-айимма ас-Сарахси (р.а.) ашық және жасырын уаһиды бірге қамтыған. Имам ас-Сарахси уаһидың үшінші түрін жасырын уаһи десе, ұстаз (әл-Баздауи) ашық уаһи деген».

Кейде дәлел келтіруде ой таразысына салып, бұлай жасау әл-Баздауидың тәсілі болмаса да оның ең лайықтысын тандайды. Мысалы: «Ұстаз (әл-Баздауи) бұл хадисты үшінші топ адамдарға дәлел ретінде айтуда. Ал Қады Әбу Зәйд және Шамсул-айимма Сарахси екінші топ адамдарға дәлел ретінде көрсетуде. (Мен үшін) Осы (екіншісі) дұрысырақ. Өйткені сырт көзге әр пайғамбардың өз алдына жеке шаригаты болғанын көрсетуде. Алайда біз (бұл жерде) ұстаздың айтқанын келтіре кеттік».

Кейде мәтіндерді талдау барысында ғалымдардың бір мәселеге қатысты тұжырымдарына басқа ғалымдардың ойларын қосады. Мысалы: «Ұстаз шарттарды төртеумен шектеуде «Тақуим» атты еңбектің авторымен бір пікірде. Ал Шамсул-айимма Сарахси өз еңбегінде осы төртеуіне бесіншісін қосуда».

Ғалымдардың сөздерін қолданғанда олардың кей мәселелерді бірінші қойғанын, басқаларды екінші орында айтқанын ескереді. Мысалы: «Ұстаз және Шамс әл-айимма Сарахси Кархидың сөзін бірінші айтты. Ал Әбу Сағдтың сөзін екінші айтты. Өйткені ол екеуі (екі ұстаз) Әбу Сағдтың сөзін негізге алуда. Қады Әбу Зәйд болса Әбу Сағдтың сөзін бірінші айтып, Кархидың пікірін екінші айтты. Себебі Кархидың пікірін негізге алуда».

Әл-Итқани (р.а.) өзіне дейінгі имам әл-Баздауидың «Усул» кітабына жазылған әл-Кердери, ас-Сығнаки, Әбд әл-Әзиз әл-Бұхари шархтарын пайдаланған. Мұнысын пайдаланған жерлерде анық көрсетіп отырған

Әл-Итқани әл-Фарабидің «аш-Шамил» кітабы усул ул-фиһк саласындағы көлемді, энциклопедиялық сипатты мағұлматы мол, құнды еңбек деп саналады.

Әдебиеттер

1 Шейх Әбсаттар Дербісәлі. Қауам ад-дин әл-Итқани (Иқани) әл-Фараби ат-Түркістани(1286-1357). Өмірі мен мұрасы. – Алматы, 2013.

2 Аширбек Муминов. Присирдарьинские ханафиты в VI-VIII / XII-XIV веках // Исламтану және араб филологиясы мәселелері. – Алматы, 2008.

3 «Аш-Шамил» фи-шарх усул ул-фиһк лиш шейх Имам Фахр-Ислам Али эл-Баздауи. Талиф: Қауам ад-дин Әби Ханифа Әмир Катиб бин Әмир Омар эл-Имад эл-Фараби эл-Итқани. Эл-Жузу әс-Самин эл-қисм әс-сани, мин баб (ат-Тард) ахад қауадих эл- илла хата ахар ануау ил-ихтисан. Дирасат уа таһкик. Рисалат муқаддима ли наил даража эл-мажистр. Идадад ат-талиб. Хамд бин Әбд Аллах эл-Хамад, 1422, ар-Рияд.

4 «Аш-Шамил» фи-шарх усул ул-фиһк лиш шейх Имам Фахр-Ислам Али эл-Баздауи. Талиф: Қауам ад-дин Әби Ханифа Әмир Катиб бин Әмир Омар эл-Имад эл-Фараби эл-Итқани. Мин баб баян ақсам әс-суннат хатта ахар баб ат-таин илхак эл-хади мин қабл ғайр рауиһ. Дирасат уа таһкик. Рисалат муқаддима ли наил даража эл-мажистр. Идадад ат-талиб. Саид бин Саат эл-Умари, 1423-1424, ар-Рияд.

References

1 Sheikh Absattar Derbisaly. Kauam ad-din al-Itkani al-Farabi at-Turkestani (1286- 1357). The life and inheritance, Almaty, – 2013;

2 Ashirbek Muminov. Syrdaryan Khanafits in the VI-VIII / XII-XII centuries // Islamic studies and Arab philology problems. Almaty, – 2008.

3 “Ash-Shamil” fi sharh usul ul-fikh lish sheikh Imam Fahr- Islam Ali al-Bazdaui. Talif: Kauam ad-Din Abi Khanifa Amir Katib ibn Amir Omar al- Imad al-Frabi al-Itkani. Al-Djuzu as-Samin al-kism as-sani min bab (at-Tard) ahad khauadih al-illa hata ahir annuau il-ihisan. Dirasat ua tahkik. Risalat mukaddama li nail daraja al-majistir. Idadad at-talib. Hamd ibn abd Allah al-Hamad, 1422 ar-Riyad.

4 “Ash-Shamil” fi sharh usul ul-fikh lish sheikh Imam Fahr-Islam Ali al-Bazdaui. Talif: Kauam ad-Din Abi Khanifa Amir Kat-ib ibn Amir Omar al-Imad al-Frabi al-Itkani. Al-Djuzu as-Samin al-kism as-sani min bab at-tain ilhak al-hadi mn kabil gair riuayah. Dirasat ua tahkik. Risalat mutakaddima li nail daraja al-majistir. Idadad at-Talib. Said bin Saad al-Umari, 1423-1424, ar-Riyad.